

HUMANITIES

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.2.5>

FILOZOFIA MYŚLENIA KRYTYCZNO-REFLEKSYJNEGO W AKSJOLOGII ROZWOJU KULTURY OBYWATELSKIEJ

Anna Nabokova

*Aspirantka Katedry Filozofii Melitopolskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego
imienia Bohdana Chmielnickiego (Melitopol, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0003-4079-0898

e-mail: popravko_olga@ukr.net

Adnotacja. Znaczenie i sytuacja poznawcza wynikają z problemu modernizacji współczesnego szkolnictwa wyższego, w którym potencjał metodologiczny aksjologicznej, krytycznej i refleksyjnej filozofii jest niewystarczająco aktualny i wykorzystywany, w szczególności w rozwoju kultury obywatelskiej studentów szkół wyższych. Jednocześnie analiza literatury wskazuje na obecność różnych teorii, stanowisk, doświadczeń społecznych i osobistych praktyk nauczania obywatelskiego. Celem artykułu jest ujawnienie istoty i konstruktywnego potencjału zastosowania krytyczno-refleksyjnych funkcji filozofii w realizacji aksjologicznego podejścia do rozwoju kultury obywatelskiej kandydatów na studia wyższe. Dzięki filozoficznemu i ogólnym naukowym podejściom oraz metodom funkcjonalno-logicznym i procedurom poznawczym odrefleksjonowano tworzenie aksjologii wiedzy obywatelskiej w procesie naukowym i edukacyjnym, rolę krytycznego myślenia i refleksji filozoficznej w dostarczaniu podstawowych stałych wartości kultury obywatelskiej. W związku z tym aksjologiczne podejście do rozwoju kultury obywatelskiej jako konstrukt transformacji wiedzy, zdolności i umiejętności w światopoglądowe priorytety jednostki i interioryzacji wartości społecznych jest uzupełnione aksjologicznym paradygmatem przez filozoficzne akompaniamenty działań transformacyjnych (procedury krytyczno-refleksyjne) nauczania obywatelskiego.

Słowa kluczowe: podejście aksjologiczne, komplementarność, funkcja krytyczna filozofii, funkcja refleksyjna filozofii, stała wartościowo-semantyczna.

PHILOSOPHY OF CRITICAL THINKING AND REFLECTION IN THE AXIOLOGY OF CIVIL CULTURE DEVELOPMENT

Anna Nabokova

Postgraduate Student at the Department of Philosophy

Bogdan Khmelnsky Melitopol State Pedagogical University (Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4079-0898

e-mail: popravko_olga@ukr.net

Abstract. The relevance and cognitive situation are due to the problem of modernization of modern higher education, which is insufficiently updated and used the methodological potential of the axiological, critical and reflective components of philosophy, in particular in the development of civic culture of higher education. At the same time, the analysis of the literature shows the presence of many theories, positions, experiences of social and personal practices of civic education. The aim of the article is to reveal the essence and constructive potential of the application of critical-reflective functions of philosophy in the implementation of the axiological approach to the development of civic culture of higher education. With the help of philosophical and general scientific approaches and functional-logical methods and cognitive procedures the creation of axiology of civic knowledge in scientific-educational process, role of critical thinking and philosophical reflection in providing fundamental value constants of civic culture is reflected. In this way the axiological approach to the development of civic culture as a construct of transforming knowledge, skills and abilities into ideological priorities of the individual and internalization of civic values is explained and the axiological paradigm is supplemented by philosophical support of transformative actions (critical-reflective procedures) of civic learning.

Key words: axiological approach, complementarity, critical function of philosophy, reflective function of philosophy, value-semantic constant.

ФІЛОСОФІЯ КРИТИЧНО-РЕФЛЕКТИВНОГО МИСЛЕННЯ В АКсіОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Анна Набокова

аспірантка кафедри філософії

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4079-0898

e-mail: popravko_olga@ukr.net

Анотація. Актуальність і пізнавальна ситуація зумовлені проблемою модернізації сучасної вищої освіти, у якій недостатньо актуалізовано і використано методологічний потенціал аксіологічної, критичної та рефлексивної складових частин філософії, зокрема в розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти. Водночас аналіз літератури свідчить про наявність різних теорій, позицій, досвіду соціальних і особистісних практик громадянського навчання. Метою статті є розкриття сутності і конструктивного потенціалу застосування критично-рефлексивних функцій філософії в реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти. За допомогою філософських і загальнонаукових підходів та функціонально-логічних методів і когнітивних процедур відрефлексовано творення аксіології громадянських знань у науково-освітньому процесі, роль критичного мислення та філософської рефлексії в забезпеченні фундаментальних ціннісних констант громадянської культури. Таким способом експліковано аксіологічний підхід до розвитку громадянської культури як конструкт трансформування знань, умінь та навичок у світоглядні пріоритети особистості й інтеріоризації громадянських цінностей, доповнено аксіологічну парадигму філософським супроводом перетворювальних дій (критично-рефлексивні процедури) громадянського навчання.

Ключові слова: аксіологічний підхід, комплементарність, критична функція філософії, рефлексивна функція філософії, ціннісно-смысловая константа.

Вступ. Однією із проблем сучасної філософії і практики освіти є пошук засадничих принципів, методів, засобів осмислення тих вимірів буття Homo educandus, які на перший погляд виходять за межі суто організаційно-управлінських умов розвитку інтелектуальних, етичних, духовно-творчих професіоналів, а іманентно включають у себе специфічне світовідчуття ціннісно-смыслового ставлення особистості до світу, зокрема її громадянську самоідентифікацію та культуру. У гуманітарних науках та інноваційних освітніх, національно-патріотичних практиках накопичено значний досвід нововведень у цілях і змісті, у методах, методиках і технологіях формування навичок soft-skills, які, з одного боку, закономірно спираються на аксіологічний вимір освіти і на критичне мислення як головний конструкт формування культурної і творчої людини, з іншого боку.

Водночас аналіз освітньо-професійних інновацій виявляє низку суперечностей процесу використання і формування критичного мислення саме в розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти, зокрема аксіологічного компонента цієї культури. Цей стан, на нашу думку, пов'язаний із недостатньою актуалізацією в освітньо-науковому процесі методологічного потенціалу аксіологічної, критичної та рефлексивної складових частин філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблеми аксіології стають актуальним предметом досліджень у гуманітарних науках і підтверджують нерозривність трансформацій культурно-освітнього простору із ціннісно-світоглядними змінами, що відбуваються у свідомості студентської молоді. Аксіологічна детермінованість освіти, зокрема й формування громадянської компетентності, стала предметом філософських досліджень багатьох учених, які фундаментально розкривають процес модернізації освіти в концептуалізації аксіологічного підходу (Гребеник, 2011; Сенько, 2013; Smelser, 2011). Ці праці свідчать про необхідність залучення до дослідження і формування громадянської культури студентської молоді в сучасних умовах трансдисциплінарного, ціннісно-смыслового, універсально-етичного обґрунтування кожної запропонованої позиції, виходу за межі «лабораторних розвідок», пріоритету таких форм науково-освітнього процесу, як проектування, прогнозування, конструювання, моделювання, програмування, контекстуальне доповнення контенту розвитку громадянської компетентності досвідом життєвого світу і діалогічних практичних інтеракцій тощо.

Найбільш конструктивно, на нашу думку, у цьому сенсі буде «працювати» критичне мислення, яке видатні філософи минулого (І. Кант, К. Поппер, П. Фрейд і інші) уважали мистецтвом міркування, способом запобігання наслідкам помилок мислення. Нині вчені характеризують його як процес аналізу, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності/цінності інформації; властивість сприймати ситуацію глобально, знаходити причини й альтернативи; як здатність генерувати чи змінювати свою позицію на основі фактів, аргументів, коректно застосовувати отримані результати до проблем і ухвалювати рішення тощо (Горохова, 2015; Мооге, 2011; Радіонова, 2013). Проте пізнавальна ситуація залишається досить суперечливою: у розуміння аксіологічного підходу і критичного мислення часто закладаються категорії, що не властиві суто аксіологічній і критичній функції філософії, не використовується в повному обсязі їхній потенціал. Технології і засоби формування здатності здобувачів вищої освіти критично мислити у площині аксіології громадянської культури без концептуалізації проблеми і філософського супроводу, без глибинної філософської

рефлексії призводять до фрагментарності і спрощеного тлумачення процесів, феноменів, подій і явищ. До того ж за межами критичного мислення в такий спосіб залишається ціннісно-смысловий вимір множини теорій, позицій, досвіду соціальних і особистісних практик розвитку громадянської культури.

Основна частина. Актуальність та ступінь дослідження проблеми зумовили мету і завдання статті – розкрити сутність і конструктивний потенціал застосування критично-рефлексивних функцій філософії в реалізації аксіологічного підходу до розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти. Завдання, що реалізують мету:

- експлікувати аксіологічний підхід до розвитку громадянської культури як конструкта трансформування знань, умінь та навичок у світоглядні пріоритети особистості й інтеріоризації громадянських цінностей;

- доповнити аксіологічну парадигму розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти філософським супроводом перетворювальних дій, зокрема критично-рефлексивними процедурами громадянського навчання.

Методологія дослідження представлена аксіологічним, антропологічним, феноменологічним підходами та компаративними, функціонально-логічними методами і когнітивними процедурами (діалектичний метод, герменевтична редукція, генетичне конструювання, діалог і вільний дискурс).

1. Критично-рефлексивне творення аксіології громадянських знань

Філософське підсилення поставленого завдання, по-перше, має спиратися на реалізацію аксіологічної функції філософії, яка є: а) способом конституювання (надання надзвичайної сили, значущості) соціальної форми взаємодії людей у спільному житті; б) налагодженням систем і механізмів залучення індивідуальних суб'єктів до участі у спільній діяльності; в) спрямуванням спільної суспільної діяльності до ціннісно-гуманістичних регулятивних норм тощо.

По-друге, треба мати на увазі, що на складних і переломних етапах людство завжди шукало нові підходи для розв'язання своїх проблем, і філософська думка весь час, починаючи з античності, рухалася від синкретичного нерозчленованого світорозуміння до усвідомлення основних аспектів ціннісних орієнтацій людей і до формування загальних понять. Міркування Сократа і Платона, моральний ідеал людини І. Канта привели до розрізнення існуючого і належного і стали передумовою виникнення аксіології. Філософські напрями ХІХ–ХХ ст., які визнали волю як найвищу здатність людини, заклали теоретичні основи нового історичного типу європейської культури, яка мислиться як провідна закономірна зміна одного типу культури із притаманною лише їй системою цінностей, що завдяки Р. Лотце, Л. Віндельбанду, Г. Ріккертту було введено у спеціальну філософську лексику і теоретично відокремило ціннісну сферу від явищ дійсності. Певні корективи у філософію цінностей додає культура постмодерну, що пропонує людству визнання ціннісного різноманіття, дискурсивних практик і, відповідно, збільшення ролі особистості, зокрема її екзистенційних складових частин життя, що потребує від молодого покоління здатності оцінювати результати діяльності за гуманістичними критеріями.

По-третє. Процес творення й імплементації нового аксіологічного знання у процес розвитку громадянської культури майбутніх фахівців пов'язаний зі зміною характеру процесу навчання. Нині в науково-освітньому процесі когнітивний компонент органічно поєднується комунікативною взаємодією учасників науково-освітнього процесу (Предборська, 2017). У цих умовах аксіологічне знання не тільки засвоюється, а і створюється у процесі діалогу й інтеракції (Троїцька, 2016). Отже, оскільки аксіологічний вимір, зокрема громадянської компетентності, відображається в основних його ідеях, принципах, нормах загальнонаукових і загальнолюдських принципів, то критичне мислення має центруватися навколо універсальності та фундаментальності гуманістичних цінностей, єдності цілей і засобів, пріоритету ідеї свободи тощо.

2. Критичне мислення в забезпеченні фундаментальних ціннісних констант

Сприймаючи беззаперечно той факт, що аксіологічний вимір, як фундаментальна категорія філософії, як її методологічний інструментарій, дієвий чинник організації діяльності суб'єктів педагогічного процесу та їхнього ставлення до предметів осмислення, варто, за допомогою використання в діалозі, комунікації й інтеракції критичного мислення, припускаючи обмін думок, стежити за тим, щоб воно залишалось інтелектуально коректною формою відображення дійсності за законами логіки й аксіологічним імперативом: по-перше, філософський вимір цінностей дозволяє висунути дослідницький регулятив як ціннісно-смыслові відношення людини в її зв'язках зі світом, як духовно-моральне ставлення до нього, як цілісний погляд на становлення особистості в єдності соціального та індивідуального; по-друге, аксіологічний вимір через критичне мислення дозволяє включати в дослідницьке поле такі екзистенціальні феномени, як смисл життя, переживання, ідеал, духовність, віра тощо, а також зорієнтувати дослідження на вивчення не абстрактної, а конкретної людини в конкретних культурних умовах життя, у щоденних формах існування; по-третє, у всіх варіантах критичного міркування щодо індивідуального ствердження особистості соціум існує як аксіологічний «фільтр», як множина передбачень, презумпцій, що забезпечують сталість ціннісної свідомості до посягань на конституювання її ціннісних орієнтацій; по-четверте, критичне мислення припускає тлумачення антропологічного різноманіття як безумовно реального і раціонального, що відтворює їх у теорії як іманентні якості людини, що включаються в теорію цінностей як контекст балансу цінностей життя і культури; по-п'яте, для виконання основних завдань треба «вибудувати» чітку систему різноманітних методів і процедур: ретроспективний аналіз; систематизація філософської, соціологічної, культурологічної, природознавчої, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури із проблем розвитку людини у громадянському просторі; систематизація методологічних підходів для виокремлення

авторських теорій; узагальнення наукової літератури із проблеми розвитку громадянської культури студентської молоді; індукція, дедукція, синтез, порівняння та зіставлення ідей, концепцій, гуманітарних теорій; диференціації аналогом; моделювання тезауруса базових дефініцій; визначення методологічних детермінант даного процесу тощо.

3. Філософська рефлексія як комплементарне підсилення критичного мислення

Критичне мислення щодо проблем громадянської культури найбільш суперечливо проявляється в комунікації здобувачів вищої освіти за межами навчального процесу та в неформальній освіті, спрямоване воно зазвичай на розгляд негативного досвіду, на розкриття різних помилок, стереотипів, тобто тих чинників, що стримують пошукову думку і перетворюють дії, припускають певні нестандартні тлумачення. Критична ж функція філософії, щоб змінювати умови розуміння, бути ціннісним «модератором» адекватних програм побудови гармонійного життя, не має стати самодостатнім виявленням *facta concludentia*, але має обслуговувати позитивну діяльність. Особливо важливу роль у цьому контексті має відіграти комунікативно-діалогічний супровід навчання громадянської культури студентської молоді та ціннісно-сміслового її наповнення. Саме діалог у комунікації постає як конструкт ціннісного смислотворення, як спосіб знаходження консенсусу в суперечливих питаннях спільного громадського життя, як модель зміни концептуальної бази навчання в інтеракції і комунікативна технологія культурно-освітніх стратегій і практик.

Як було зазначено вище, натеper філософський потенціал недостатньо використовується в освітньо-педагогічних технологіях як розвитку критичного мислення й аксіології громадянської культури, так і використання філософської рефлексії. У всіх методиках і технологіях формування критичного мислення здобувачів вищої освіти основними показниками зазвичай визначаються 5–6 здатностей, які, на нашу думку, мають бути доповненими глибинним змістом явищ неявного характеру, інших смислів, ціннісних пріоритетів, неймовірних наслідків подій, що функціонально пов'язане з філософською рефлексією, а саме :

1. Здатність орієнтуватися в навчальному матеріалі настільки впевнено, щоб не сприймати його безумовно, а оцінити істинність і достовірність за рефлексією передбачає перетворення захованих припущень, непередбачених наслідків, колізій, казусів, які можуть виявитися в комунікації.

2. Відкритість до нової інформації, нестандартних способів вирішення проблеми залишає за межами критичного мислення експлікацію загальних ідей, позицій, ініціатив минулого, зокрема тих, що зумовлюють універсальні (цивілізаційні) принципи.

3. Спрямованість на конструктивний діалог, обстоювання власної позиції та перегляд її під впливом аргументів опонентів. Дуже важливо мету діалогу (розуміння) не ідентифікувати ані зі спілкуванням, що не передбачає обговорення суперечностей, ані з дискусією, яка припускає жорсткі форми спростування думок, ані з комунікацією, яка спрямована на порозуміння (компроміс або, краще, консенсус) іноді – через неперервний діалог (інтеракція).

4. Прагнення всебічного аналізу інформації на предмет виявлення особливостей і характеру досліджуваних явищ. Поряд з аналізом інформації, що містить в основному значення предмета, процесу, явища, події, треба неперервно аналізувати глибинні смисли, що відображають різноманіття смислів презентантів культури, дискурсів, які зумовлені унікальними формами організації та реалізації суспільно-історичної діяльності

5. Здатність до самодіагностики сформованості певних компетенцій тощо. Проте варто зазначити, що рефлексивне підсилення освітньо-наукового процесу відображено в різних аспектах, в основному педагогічної вітчизняної та закордонної науки (Garzon & Mu, 2018; A Review of Modeling Pedagogies, 2015; Мирошник, 2018; Schäfler, 2018) та підтверджено результатами нашого експрес-опитування.

Висновки. Дослідження підтвердило думку про необхідність філософсько-рефлексивного підсилення аксіологізації розвитку громадянської культури здобувачів вищої освіти через формування критичного мислення. На основі загальнонаукових та філософських методів експліковано аксіологічний підхід до розвитку громадянської культури як конструкта трансформування знань, умінь та навичок у світоглядні пріоритети особистості й інтеріоризації громадянських цінностей. Аксіологічна парадигма громадянської культури доповнена філософським супроводом перетворювальних дій, зокрема критично-рефлексивними процедурами громадянського навчання. Перспективною лінією дослідження може бути концептуальна модель імплементації аксіологічних засад у мету, зміст, організаційно управлінські умови освітніх програм підготовки здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. A Review of Modeling Pedagogies: Pedagogical Functions, Discursive Acts, and Technology in Modeling Instruction/Campbell Todd et al. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 2015. № 11. P. 159–176. DOI: 10.12973/eurasia.2015.1314a.
2. Garzon Andres, Derly Mu. Impact of pedagogical reflection in the teaching practicum from Caquetá practitioners' perspective: a literature review. *Educación y Humanismo*. 2018. № 20. P. 57–73. DOI: 10.17081/eduhum.20.35.2658.
3. Moore B. *Critical Thinking*. New York : McGraw-Hill, 2011. 576 p.
4. Schäfler A. Applying advanced methods of reflective practice in decision-making. *Stimulating Reflection when Using Artworks from the Collection: DIAL for Complex Artworks*. Bogotá, Colombia, 2018. Vol. 26. № 1. P. 129–151.
5. Smelser Neil J. *Theory of Collective Behavior*. New Orleans, Louisiana. 2011. 344 p.
6. Горохова І.В. Критичне мислення як предмет філософського дослідження. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 77. С. 56–67.

7. Гребеник Т.В. Управління процесом громадянського виховання студентів вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06. Луганськ, 2011. 20 с.
8. Мирошник О.Г. Патерни рефлексивних процесів у професійній діяльності вчителя. *Психологія і особистість*. 2018. № 1 (13). С. 149–160.
9. Предборська І.М. Континентальна педагогіка очима учасників симпозиуму CEUPES. *Філософія освіти*. 2017. № 1 (20). С. 304–311.
10. Радіонова І.О. Трансформації американської критичної педагогіки: евристичний потенціал і перспективи його застосування. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (1). С. 192–203.
11. Сенько В.В. Інституціоналізація громадянської освіти в сучасних демократичних суспільствах : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київ, 2013. 16 с.
12. Троїцька О.М. Діалог і толерантність у культурно-освітньому просторі вищої школи : монографія. Мелітополь : Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького, 2016. 312 с.
13. Щербина О.Ю. Роль логіки у правовій аргументації. *Гілея : науковий вісник*. Київ : ВІР УАН. 2013. Вип. 40. Ч. 1. С. 571–576.

References:

1. A Review of Modeling Pedagogies: Pedagogical Functions, Discursive Acts, and Technology in Modeling Instruction (2015) / Campbell, Todd & Oh, Phil & Maughn, Milo & Kiriazis, Nick & Zuwallack, Rebecca... *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*. 11, 159–176. DOI: 10.12973/eurasia.2015.1314a.
2. Garzon, Andres & Mu, Derly. (2018). Impact of pedagogical reflection in the teaching practicum from Caquetá practitioners' perspective: a literature review. *Educación y Humanismo*. 20, 57–73. DOI: 10.17081/eduhum.20.35.2658.
3. Moore, B. (2011). *Critical Thinking*. New York: McGraw-Hill. 2011, 576.
4. Schäfler, A. (2018). Applying advanced methods of reflective practice in decision-making. In S. Stigler. *Stimulating Reflection when Using Artworks from the Collection: DIAL for Complex Artworks*. Vol. 26, № 1. Bogotá, Colombia, 129–151.
5. Smelser, Neil J. (2011). *Theory of Collective Behavior*. New Orleans, Louisiana. (Classics of the social sciences), 344 p.
6. Horokhova, I.V. (2015). Krytychne myslennia yak predmet filosofskoho doslidzhennia [Critical thinking as a subject of philosophical research]. *Politolohichniy visnyk*. Vypusk 77, 56–67. [in Ukrainian].
7. Hrebenyk, T.V. (2011). Upravlinnia protsesom hromadianskoho vykhovannia studentiv vyshchoho navchalnoho zakladu [Management of the process of civic education of students of higher education]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.06. DZ "Luhanskyi natsionalnyi universytet im. T. Shevchenka". Luhansk, 20. [in Ukrainian].
8. Myroshnyk, O.H. (2018). Paterny refleksyvykh protsesiv u profesiinii diialnosti vchytelia [Patterns of reflexive processes in the professional activity of a teacher]. *Psykhologhiia i osobystist*. №1 (13), 149–160. [in Ukrainian].
9. Predborska, I.M. (2017). Kontynentalna pedahohika ochyma uchasnykiv sympoziumu CEUPES [Continental education of participants in the CEUPES symposium] (17–18 zhovtnia 2016 roku). *Filosofia osvity. Philosophy of Education*. 2017. № 1 (20), 304–311. [in Ukrainian].
10. Radionova, I.O. (2013). Transformatsii amerykanskoj krytychnoi pedahohiky: evrystychnyi potentsial i perspektyvy yoho zastosuvannia [Transformations of American critical pedagogy: heuristic potential and prospects for its application]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody*. *Filosofia*. Kh.: KhNPU. Vyp. 40 (1), 192–203. [in Ukrainian].
11. Senko, V.V. (2013). Instytutstionalizatsiia hromadianskoj osvity v suchasnykh demokratychnykh suspilstvakh [Institutionalization of civic education in modern democratic societies]: avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. K., 16. [in Ukrainian].
12. Troitska, O.M. (2016). Dialoh i tolerantnist u kulturno-osvitnomu prostori vyshchoi shkoly. [Dialogue and tolerance in the cultural and educational space of higher education]. Melitopol: Vyd-vo MDPU imeni B. Khmelnytskoho, 312. [in Ukrainian].
13. Shcherbyna, O.Iu. (2013). Rol lohiky u pravovii arhumentatsii [The role of logic in legal argumentation]. *Hileia: Naukovyi visnyk*. K.: VIR UAN. Vyp. 40. Ch.1., 571–576. [in Ukrainian].